

نگاهی بر کتاب مبانی روش تحقیق تدارک مقاله‌های تحقیقی و پایان‌نامه‌های دانشجویی

• دکتر نجلا حریری

عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات

ساختار کتاب

کتاب شامل شش فصل است. فصل اول، «کلیات»، به تعریف پژوهش، انواع تحقیق و تعریف روش و روش‌شناسی می‌پردازد. فصل دوم، «تحقیق علمی»، مباحثی مانند تعریف علم و تمایز آن با دیگر وجوه معرفت، تقسیم‌بندی علوم، فنون تحقیق و پاره‌ای از مفاهیم مرتبط با پژوهش را مطرح می‌کند. در فصل سوم مراحل اجرایی پژوهش و تنظیم گزارش تحقیق شامل فیش‌برداری و نگارش مقاله تبیین می‌شود. فصل چهارم به ساختار رساله دانشجویی یا مقاله تحقیقی اختصاص دارد و شامل شیوه نگارش و محتوای مطالب مانند صفحه عنوان، فهرست مندرجات و نظایر آن است و به برخی از نکات لازم در این زمینه اشاره می‌کند. در فصل پنجم تنظیم متن سخنرانی از روی مقالات پژوهشی مطرح می‌شود و در نهایت فصل ششم، روش‌ها و فنون گردآوری اطلاعات را مطرح می‌کند و به مباحثی مانند گردآوری اطلاعات از راه مشاهده، دستیابی به اطلاعات از طریق پرسشنامه و گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه می‌پردازد.

کتاب دارای دو پیوست است. پیوست اول، «نمونه چند پرسشنامه»، چهار پرسشنامه را برای نمونه مطرح کرده و پیوست دوم که به نمونه‌هایی از تحقیقات علمی اختصاص دارد، شش تحقیق در زمینه‌های مختلف را به‌عنوان نمونه‌هایی از پژوهش‌های اجرایی، معرفی کرده است. در پایان کتاب، دو فهرست شماره‌گذاری شده از منابع و توضیحات آمده که فهرست نخست عنوان بی‌نوشته‌ها را دارد و دومین فهرست شامل منابع فارسی و انگلیسی است.

نویسنده در این کتاب بر آن بوده است که برخی از مباحث مهم روش تحقیق را به زبان ساده و با ذکر مثال برای استفاده دانشجویان و پژوهشگران جوان مطرح کند که این جنبه از کار قابل تقدیر است. اما نکته مهمی که در ساختار کتاب وجود دارد، عدم رعایت روال منطقی ارائه مطالب و فصل‌بندی کتاب است. نویسنده، چنانکه اشاره شد، در فصل سوم مراحل اجرایی پژوهش و تنظیم گزارش تحقیق، در فصل چهارم ساختار رساله دانشجویی یا مقاله تحقیقی و در فصل پنجم تنظیم متن سخنرانی از روی مقالات پژوهشی را مطرح می‌کند و پس از آن در فصل ششم و پایانی به روش‌ها و فنون گردآوری اطلاعات و مباحثی مانند گردآوری اطلاعات از راه مشاهده، پرسشنامه و مصاحبه می‌پردازد. در شرایط واقعی پژوهش، گردآوری اطلاعات

■ مهاجری، علیرضا. مبانی روش تحقیق تدارک مقاله‌های تحقیقی و پایان‌نامه‌های دانشجویی. تهران: چاپار. ۱۳۸۶. ویراست ۲، ۱۹۷ ص. شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۷۹۰-۷۲-۷

کتاب مبانی روش تحقیق، تدارک مقاله‌های تحقیقی و پایان‌نامه‌های دانشجویی ویرایش دوم کتاب مبانی روش تحقیق و تدارک مقاله‌های تحقیقی، منتشر شده در سال ۱۳۸۳ است. چنانکه نویسنده در پیشگفتار کتاب می‌نویسد، توجه کتاب بیشتر معطوف به نیازهای دانشجویان برای استفاده از منابع به‌منظور تنظیم مقاله پژوهشی و یا رساله‌های دانشجویی بوده است و در این باره به چگونگی طرح مسئله، تعریف موضوع، روش‌شناسی، مراحل تحقیق علمی، فیش‌برداری و پاره‌ای از نکات دیگر اشاره می‌کند.

در نگارش کتاب‌های علمی
به‌ویژه درباره‌ی متونی که به آموزش
کاربردی یک فن می‌پردازند، روال
منطقی اجرای کار، در روند ارائه
مطالب آموزشی مربوط نیز باید
رعایت شود

امروزه وجود نمایه برای سهولت
بازیابی محتوای متون علمی بسیار
ضروری است که متأسفانه این
ضرورت نیز در بسیاری از کتاب‌های
منتشر شده مورد توجه قرار نمی‌گیرد

در بطن اجرای پژوهش قرار دارد و قبل از اینکه گزارش تحقیق تهیه شود یا مقاله‌ای از روی نتایج پژوهش نوشته شود یا درباره‌ی آن سخنرانی شود، اطلاعات لازم برای پژوهش گردآوری می‌شود و در واقع با تحلیل همین اطلاعات است که امکان تنظیم گزارش تحقیق یا تألیف مقاله و تهیه‌ی متن سخنرانی فراهم می‌شود. نکته‌ی مهم این است که در نگارش کتاب‌های علمی به‌ویژه درباره‌ی متونی که به آموزش کاربردی یک فن می‌پردازند، روال منطقی اجرای کار، در روند ارائه‌ی مطالب آموزشی مربوط نیز باید رعایت شود. چنانکه در کتاب‌های معتبر فارسی یا انگلیسی روش تحقیق، معمولاً آنچه در پایان متن می‌آید، تنظیم گزارش تحقیق است. مگر اینکه متن صرفاً به نگارش مقاله و گزارش تحقیق اختصاص داشته باشد که درباره‌ی کتاب مورد نظر چنین نیست.

استنادات و منابع

در جای جای متن کتاب، استنادات به‌صورت شماره آورده شده است که البته تا این جای قضیه مشکلی وجود ندارد. اما مشکل زمانی پیش می‌آید که برای آگاهی از اطلاعات کتاب‌شناختی یکی از این استنادات به پایان متن مراجعه می‌شود. چنانکه در توصیف ساختار کتاب اشاره شد، در پایان کتاب، دو فهرست شماره‌گذاری شده تحت عناوین پی‌نوشت‌ها و کتابنامه وجود دارد. از آنجاکه فهرست دوم یعنی کتابنامه نیز شماره‌گذاری شده است، برای خواننده در درجه‌ی نخست مشخص نیست که شماره‌های کدام‌یک از این دو فهرست با شماره‌های ذکر شده در متن پیوند دارد. با توجه به اینکه در کتاب مورد نظر، تمام استنادات و توضیحات در فهرست واحدی با عنوان پی‌نوشت‌ها در پایان متن آمده، کتابنامه که شامل فهرستی الفبایی از منابع است، باید بدون شماره‌گذاری می‌آمد.

گذشته از موردی که در ردیابی استنادات وجود دارد، به‌طور کلی به جای استفاده از شماره در استنادات، استفاده از استناد درون‌متنی به‌صورت ذکر نام خانوادگی مؤلف و تاریخ نشر در داخل پرانتز بلافاصله پس از ذکر مطالب نقل شده، شیوه‌ای است که امروزه رواج بیشتری در متون علمی دارد. در این شیوه استناد، از آنجاکه بلافاصله پس از نقل مطلب، اطلاعات مختصری درباره‌ی منبع ارائه می‌شود، خواننده در برخورد با هر استناد ناچار نیست که به فهرست منابع مراجعه کند و فقط برای آگاهی از اطلاعات کامل کتاب‌شناختی منبع به فهرست منابع در پایان کتاب مراجعه می‌کند. البته کتاب آنجا که درباره‌ی نگارش مقاله و نحوه‌ی نقل قول و استناد بحث می‌کند (ص ۹۶ - ۱۰۲)، فقط به روش شماره‌گذاری پس از ذکر متن نقل قول شده، اشاره کرده است و در صفحه ۹۷ بلافاصله پس از توضیح شماره‌گذاری، با عنوان

پانویس‌ها مطلب را ادامه می‌دهد و در بند سوم می‌نویسد: «شماره پانویس را در پایین صفحه قرار داده و ...». اگرچه این توضیحات به مقاله‌نویسی مربوط است، بهتر بود که در این کتاب نیز مادام که از شماره‌گذاری برای استنادات استفاده شده، به جای ذکر پی‌نوشت‌ها در پایان متن از همین روش ارائه‌ی پانویس در صفحات مربوط استفاده می‌شد. البته چنانکه پیشتر اشاره شد، ذکر استنادات به‌صورت نام خانوادگی نویسنده و سال انتشار و شماره صفحه در داخل پرانتز، در نگارش کتاب شیوه مناسب‌تری است.

شاید ذکر است که امروزه در نگارش مقالات، بسته به اینکه مقاله برای انتشار در چه مجله‌ای تهیه می‌شود، با توجه به سیاست‌های همان مجله از یکی از شیوه‌های موجود استناددهی استفاده می‌شود. در صورت استفاده از شماره در استنادات، امروزه از درج پانویس کم‌تر استفاده می‌شود و اگر هم از شماره‌گذاری برای استنادات استفاده شود، معمولاً منابع مورد استناد، در پایان متن در یک فهرست شماره‌گذاری شده، تحت نام منابع آورده می‌شود و سایر توضیحات نیز به‌صورت مجزا از استنادات به‌صورت پانویس در صفحات مربوط یا با عنوان یادداشت‌ها در انتها ذکر می‌گردد. در این کتاب که به تدارک مقاله‌های تحقیقی هم تأکید دارد، لازم بود به روش‌های دیگر استناد نیز که امروزه معمول‌ترند، اشاره می‌شد.

نویسنده در توضیح نکات مربوط به ارائه‌ی پانویس‌ها در صفحه ۹۸ در بند ۵ می‌نویسد: «برای ذکر منبع ابتدا نام فامیل و سپس نام نویسنده و بدنبال آن عنوان، نام ناشر، محل نشر، تاریخ انتشار و غیره ذکر می‌گردد!» در همان صفحه در سه سطر پایین‌تر در بند الف، مثال مربوط را چنین می‌آورد: «احمد مجدالاسلام کرمانی، تاریخ انحطاط مجلس (اصفهان: دانشگاه اصفهان، ...». این تناقض آشکار

پرسشنامه‌های مطرح‌شده در پیوست ۱، نمونه‌های سودمندی هستند که می‌توانند برای روشن کردن چگونگی سؤالات پرسشنامه به‌ویژه پرسش‌های بسته مفید واقع شوند

نمونه‌های دیگری از تکرار مطالب و اطلاعات کلام در برخی از بخش‌های دیگر کتاب نیز مشاهده می‌شود. در صفحات ۷۲ و ۷۳ مثال‌هایی برای تشخیص متغیرهای مستقل و وابسته مانند عوامل مؤثر در پیشرفت تحصیلی، عوامل مؤثر در بزهکاری و نظایر آن در دو صفحه مطرح شده و پنج صفحه بعد، همان مطالب عیناً در صفحات ۷۸ و ۷۹ برای تمرین چارچوب‌های نظری و متغیرهای مختلف آنها تکرار شده است. در واقع فقط یک بار ذکر این مطالب و ارجاع به آن برای تمرین‌های مختلف کافی بوده است. در ضمن در تکرار مطالب در صفحه ۷۹ بر روی عنوان عوامل مؤثر بر روشن‌بینی حرفه‌گزینی، شماره‌ای مشاهده می‌شود که ظاهراً استناد به منبع مورد استفاده است و این شماره دست‌کم باید بار اول که مطلب فوق مطرح می‌شد، ذکر می‌شد.

صفحه ۳۶ تا ۴۹ به ذکر نمونه‌هایی از نظریه‌های علمی اختصاص دارد که به نظر می‌رسد با مثال‌های کم‌تری نیز می‌شد مفهوم نظریه را روشن کرد. در ضمن، این نمونه‌ها با نظریه ماکس وبر در صفحه ۳۶ با شماره ۱-۳-۷ شروع شده و دو نظریه بعدی نیز شماره‌گذاری دارد، ولی نویسنده از نظریه ۳-۲-۷ به بعد از شماره‌گذاری منصرف شده است و نمونه‌های بعدی بدون شماره‌گذاری است، به طوری که خواننده ابتدا تصور می‌کند که مطالب بعدی همه به این نظریه مربوط است که البته با توجه به عناوین نظریه‌های بعدی مشخص می‌شود که چنین نیست. افزون بر این در همان صفحات ۳۶ تا ۴۹ در مقابل عناوین برخی از نظریه‌ها علامت دونقطه گذاشته شده و عناوین برخی از نظریه‌های دیگر فاقد این علامت است. این امر در وهله اول ممکن است کم‌اهمیت به نظر برسد، اما اصولاً رعایت یکدستی در تمام نوشته‌ها، کتاب یا مقاله، امر حساس و مهمی محسوب می‌شود. به‌ویژه درباره متنی که می‌خواهد نگارش مقاله و پایان‌نامه را آموزش دهد، رعایت اینگونه نکات از اهم واجبات است.

کتاب فاقد نمایه است. ناگفته پیداست که امروزه وجود نمایه برای سهولت بازیابی محتوای متون علمی بسیار ضروری است که متأسفانه این ضرورت نیز در بسیاری از کتاب‌های منتشرشده مورد توجه قرار نمی‌گیرد. درباره کتاب مورد بحث، با توجه به اینکه ویرایش دوم است، افزودن نمایه نیز باید مد نظر قرار می‌گرفت.

در مجموع، کتاب مبانی روش تحقیق، تدارک مقاله‌های تحقیقی و پایان‌نامه‌های دانشجویی، در صورتی که نویسنده در چاپ‌های آینده کتاب به رفع کاستی‌های پیشگفته اهتمام جدی داشته باشد، می‌تواند در کنار منابع غنی‌تر روش تحقیق، مورد استفاده علاقمندان قرار گیرد.

درباره نحوه نگارش پانویس‌ها، که البته مثال آن صحیح و توضیحش نادرست است، می‌تواند اعتماد خواننده را به صحت مطالب کتاب متزلزل کند.

نکته دیگر درباره منابع کتاب اینک بخش اعظم منابعی که در متن مورد استناد قرار گرفته است، اعم از تألیف یا ترجمه، به زبان فارسی هستند. واقعیت این است که در نگارش کتاب، اتکای بیش از حد به منابع موجود در زبان فارسی، نویسنده را از منابع اطلاعاتی بالقوه سودمند غیرفارسی محروم می‌کند و در عین حال، متنی که به این طریق حاصل می‌شود، سهم چشمگیری در غنی‌تر کردن پیکره دانش در زبان فارسی نخواهد داشت.

مسائل نگارشی و برخی از نکات دیگر

نثر کتاب روان است، ولی در مجموع خالی از اشکالات نگارشی نیست که به چند مورد در زیر اشاره می‌شود. البته این اشکالات نگارشی می‌تواند ناشی از خطاهای تایپی باشد. در صفحه ۶۵ ذیل عنوان نمونه‌گیری زنجیره‌ای در همان ابتدای بند در شروع مطلب آمده است: «در مواردی که دسترسی به افراد پاسخگو با مشکلات محدودیت‌هایی همراه است از این شیوه استفاده کنیم». در صفحه ۸۵ کتاب تحت عنوان فیش‌برداری نوشته شده است: «با توجه با استفاده روزافزون از کامپیوتر روش‌های سنتی...». در صفحه ۶۶ معادل انگلیسی نمونه‌گیری چنددرجه‌ای «Multi Phase Sampling» نوشته شده که مشخص است کلمات جابه‌جا شده‌اند. در صفحه ۷۴ در سطر دهم قبل از کلمات طبقه اجتماعی علامت «*» مشاهده می‌شود، اما جست‌وجو در همان صفحه یا در پایان فصل یا در پایان کتاب، برای متن توضیحی یا هر نوشته‌ای که با این علامت پیوند داشته باشد به نتیجه نمی‌رسد. این اشکالات از مواردی است که در بسیاری از کتاب‌ها مشاهده می‌شود، با این حال تصحیح این موارد، در صورت تجدید چاپ کتاب، باید مورد توجه قرار بگیرد.

پرسشنامه‌های مطرح‌شده در پیوست ۱، نمونه‌های سودمندی هستند که می‌توانند برای روشن کردن چگونگی سؤالات پرسشنامه به‌ویژه پرسش‌های بسته مفید واقع شوند. اما درباره پیوست دوم که نمونه‌هایی از تحقیقات انجام‌شده است، اختصاص صفحات متوالی به یافته‌های این پژوهش‌ها کاملاً بی‌مورد است. ذکر چگونگی طرح پژوهش و نحوه اجرای آن البته می‌تواند جنبه آموزشی داشته باشد، ولی پرداختن به جزئیات یافته‌های این پژوهش‌ها با ذکر اعداد و درصد‌های مربوط در صفحات متوالی فقط موجب افزایش حجم کتاب می‌شود و به آموزش روش تحقیق هیچ کمکی نمی‌کند.